

УДК 811.161.3'373

**Традыцыйная матэрыяльная культура беларусаў
у нацыянальна-культурнай семантыцы фразеалагізмаў**

Пятрова Надзея Пятроўна

Старшы выкладчык кафедры замежных моў Магілёўскага
дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Кулешова
(г. Магілёў, Беларусь)
petrova_np_2018@yandex.by

Ключавыя словы: нацыянальна-культурная семантыка фразеалагізмаў, матэрыяльная культура беларусаў, традыцыйныя рамёствы, побыт.

Keywords: culturally specific features of phraseological units, Belarusian traditional material culture, folk crafts, mode of life.

Анотацыя. Артыкул прысвечаны нацыянальна-культурнай семантыцы беларускіх фразеалагізмаў. Разглядаецца праблема адлюстравання традыцыйнай матэрыяльнай культуры беларусаў у фразеалагізмах беларускай мовы. Асаблівасці традыцыйных народных рамёстваў і заняткаў, побыту беларусаў фіксаваліся і перадаюцца з пакалення ў пакаленне у фразеалогіі беларускай мовы.

Abstract. The article deals with culturally specific features of Belarusian phraseological units. The problem of manifestation of Belarusian traditional material culture and mode of life in idioms has been considered. Special attention is given to peculiarities of Belarusian traditional folk crafts having been preserved and transmitted from generation to generation in the phraseological body of the Belarusian language.

Праблема захавання нацыянальнай самабытнасці і самасвядомасці народаў ва ўмовах глабалізацыі і пашырэння міжкультурных кантактаў набыла асаблівую актуальнасць. Выяўленне падабенства і адрозненняў розных культур і моў не толькі развівае талерантныя адносіны да культурных асаблівасцей розных народаў, але і дапамагае захоўваць сваю нацыянальную мову і духоўную спадчыну свайго народа.

Спецыфічныя рысы матэрыяльнай культуры, побыту і звычаяў пэўнага народа, гісторыі і культуры яго краіны, своеасаблівасці прыроднага асяроддзя адлюстраваны, захоўваюцца і перадаюцца з пакалення ў пакаленне ў нацыянальна-культурнай семантыцы нацыянальнай мовы. Выключная роля ў адлюстраванні непаўторнасці народа і яго нацыянальнай спецыфікі належыць фразеалогіі [5].

У фразеалагічным фондзе беларускай мовы знайшлі яскравае адлюстраванне не толькі беларускі нацыянальны менталітэт, духоўная

культура і светапогляд беларусаў, але і матэрыяльная культура нашага народа, гістарычна-эканамічнае развіццё Беларусі [2;4].

Даволі часта ў складзе фразеалагізмаў сустракаюцца **назвы прадметаў** традыцыйных рамёстваў, заняткаў, адзення, абутку. Напрыклад:

– фразеалагізм *выкручваць (выкруціць) сырыцу (з каго)* у значэнні ‘поўнасьцю падпарадкоўваць сваёй волі, свайму жаданню; муштраваць каго-н.’ [3, с. 86], дзе ўжываецца назва саматужна вырабленай скуры, якую ў працэсе апрацоўкі пасля вымочвання мнуць і выкручваюць (сырыца);

– фразеалагізмы *плесці кашалі* <каму, пра каго, пра што> і *плесці лапці* ў значэнні ‘гаварыць абы-што, выдумваць’ [3, с. 306], дзе згадваецца традыцыйны хатні промысел – пляценне лапцёў і іншых вырабаў, і назва традыцыйнага сялянскага абутку – лапці.

Наступныя фразеалагізмы паходзяць з маўлення **шаўцоў**, дзе **капыл** – гэта ‘кавалак з дрэва ў форме ступні, на якім шавец робіць абутак’: (1) *зроблены на адзін капыл* у значэнні ‘вельмі падобныя адзін да другога, аднолькавыя’ [3, с. 169], (2) *мераць на адзін капыл (каго)* у значэнні ‘меркаваць пра каго-н., ацэньваць каго-н. абсалютна аднолькава, без уліку індывідуальных асаблівасцей’ [3, с. 221], (3) *мераць на свой капыл (каго, што)* у значэнні ‘меркаваць пра каго-н, што-н. аднабакова, суб’ектыўна, толькі са свайго пункту гледжання’ [3, с. 222].

На тэрыторыі Беларусі быў распаўсюджаны **мукамольны промысел**, млыны існавалі пры буйных гаспадарках, сяляне выкарыстоўвалі ручныя жорны [1, с. 57]. Параўнайце:

– фразеалагізм *ні млён ні таўкач* у значэнні ‘ні на што не здатны, няўмелы’ [3, с. 270], дзе ўжываецца назва сялянскай прылады – палкі, якой круцяць жорны, сячкарню (*млён*);

– фразеалагізм *ні ў кола ні ў мяла* ў значэнні ‘няўмелы, няздатны чалавек’ – так кажуць з прыкрасцю пра такога чалавека, які ў сям’і мала здатны да гаспадарчых работ [3, с. 275], дзе згадваецца млынавое **кола**, а таксама прылада іншага рамяства – **мяла** – ‘мяліца, мялка, на якой лён або пяньку мнуць’;

– фразеалагізм *даць пытлю (каму)* са значэннямі ‘напасці з дакорам, абвінавачаннем’ і ‘правучыць, разбіць’ [3, с. 157], дзе ўстарэлы назоўнік **пыталь** — гэта машына для пытлявання пшаніцы;

– фразеалагізм *малоць не падсяваючы* са значэннем ‘гаварыць глупства, пустасловіць’ [3, с. 218] – утвораны ў выніку «разгортвання слова ў фразеалагізм»: тут на рэалізуванае спачатку пераноснае значэнне дзеяслова **малоць** ‘балбатаць, пустасловіць’ накладзена прамое значэнне **‘размолваць**, ператвараць зерне ў муку’ з адначасовым далейшым дапаўненнем гэтага дзеяслова дзеепрыслоўем з адмоўем – не падсяваючы ў сэнсе ‘не прасейваючы муку праз сіта, не пытлюючы яе’;

– фразеалагізм *млын пусты* са значэннем ‘чалавек, які займаецца не справай, а пустымі размовамі; балбатун, пустаслоў’ [3, с. 226] – паходзіць ад параўнання балбатлівага чалавека з пустым *млыном*, г. зн. такім, які прарэзліва гудзе пры недастатковай загрузцы яго камянёў;

– фразеалагізм *на ўсе застаўкі ў залежнасці ад таго, з якімі дзеясловамі ён спалучаецца, рэалізуе розныя значэнні*: 1) ‘спраўна, як толькі можна (рабіць што-н.)’); 2) вельмі гучна, голасна (храпці, захрапці); 3) вельмі хутка, імкліва (бегчы і пад.); 4) вельмі моцна, празмерна (хваліць і пад.); 5) шырока, прыветліва (смяцца і пад.) [3, с. 253] – узнік у выніку пераасэнсавання свабоднага словазлучэння, дзе *застаўкі* — ‘шчыты для затрымання вады, якая падае на кола вадзянога млына’;

– фразеалагізм *цягнуць ваду на сваё кола* са значэннем ‘рабіць усё на сваю карысць, служыць выключна асабістым інтарэсам, не клапацячыся аб іншых’ [3, с. 403-404] – паходзіць з прыказкі *Усякі чорт на сваё кола ваду цягне* ці *Кожны млын на сваё кола ваду цягне* і нагадвае пра павер’е, што ўсякі млын і нават кожнае млынавое *кола* мае свайго асобнага апекуна-чорта.

Асаблівасці традыцыйных рамёстваў і заняткаў адлюстроўваюць і такія фразеалагізмы:

– *цягнуць ярмо (ярэмца) <каго, якое>* са значэннем ‘доўгі час займацца нялёгкай і аднастайнай справай’ [3, с. 406] – паходзіць са свабоднага словазлучэння, звязанага з ранейшай цяжкай працай валоў, на якіх надзявалі *ярмо* – драўляны хамут для іх запражкі;

– *ні пуху ні пяра* ўжываецца як шчырае пажаданне поспеху, удачы каму-н. у якой-н. справе [3, с. 271] – узнік у асяроддзі *паляўнічых* і гаварыўся перад адыходам на паляванне як пажаданне ўдачы, выказанае ў адмоўнай форме, што адлюстроўвала прымхлівыя ўяўленні, быццам пры прамым пажаданні (і пуху і пяра) можна сурочыць. *Пяро* ў мове паляўнічых абазначае ‘птушкі’, а *пух* атаясамліваецца са словам звяры.

Іншыя фразеалагізмы захавалі памяць пра *побыт* беларусаў:

– *з плеч ды ў печ* у значэннях ‘без асаблівых запасаў, не клапацячыся пра заўтра, бестурботна (жыць)’, ‘абы-як, нядбайна (рабіць)’ і ‘зараз жа, неадкладна, не задумваючыся (рабіць што-н.)’ [3, с. 167-168] – першапачаткова адлюстроўваў даўнейшы быт, беднасць і галечу: многія людзі не мелі запаснога, зменнага адзення, таму тое, што было ў іх на плячах, час ад часу ішло ў печ, г.зн. выварвалася ў чыгуне з лугавой вадой;

– *<I> печкі і лаўкі (печкі-лаўкі)* са значэннямі: (пры кіравальнай сувязі каму) ‘хто-н. мае добры прытулак дзе-н.’ і (пры кіравальнай сувязі ў каго, з кім) ‘хто-н. блізка знаёмы з кім-н.’ [3, с. 178] – узнікненне фразеалагізма таксама звязана з даўнейшым сялянскім бытам. Вялікая цагляная *печ* і шырокія *лаўкі* каля сцен – асноўныя «стрыжні» сялянскай хаты. Яны ж і сімвал гасціннасці: добрага чалавека і пакормяць усім, што ёсць у печы, і, калі ён замёрз ці вымак, пакладуць спаць на печы;

– як жару ўханіўшы са значэннем ‘вельмі хутка, спяшаючыся (бегчы, уцякаць і пад.)’ [3, с. 426-427] – узнікненне выразу абумоўлена некаторымі асаблівасцямі даўнейшага сялянскага быту: людзі бераблі запалкі, эканомілі на запалках і сусед да суседа бегаў узяць агню – узяць жару, каб распаліць у печы, на комінку; трэба было хутка бегчы, каб вугольчыкі не згарэлі;

– да абуха у значэнні ‘да поўнай непрыгоднасці’ [3, с. 106], першапачатковае канкрэтнае (але ўжо з перабольшаннем) значэнне, відаць, дастасоўвалася толькі да сякеры, лязо якой ад доўгага карыстання зрэзалася, пакарацела ледзь не да самага абуха. Такая прылада была ўжо непрыгодная. У далейшым пераасэнсаваны выраз стаў прымяняцца да зусім іншых рэчаў;

– *знайшоў(-ила, -ілі) сякеру (тапор) пад (за) лаўкай* – выказванне іранічных адносін да таго, хто робіць ці гаворыць што-н. недарэчнае або ўсім вядомае і лічыць гэта сваёй знаходкай ці выйцем з пэўнага становішча [3, с. 164] – выраз адлюстроўвае рэаліі ранейшага паўсядзённага жыцця сялян: беларусы мелі звычай **тапор** вострым канцом закладваць у шчыліну паміж лаўкай і сцяной.

Такім чынам, на працягу ўсяго развіцця беларускай мовы ў фразеалагізмах фіксаваўся і перадаваўся новым пакаленням грамадскі вопыт беларусаў. Назапашванне і захоўванне культурнай інфармацыі аб умовах жыцця народа-носьбіта мовы прадстаўляе кагнітыўную функцыю мовы. Разнастайныя звесткі аб існаванні ў прыродзе і соцыуме спецыфічных рэалій адлюстроўвае так званая “фонавая семантыка”. Найбольшую лінгвакраіназнаўчую каштоўнасць маюць фразеалагізмы ўласна беларускага паходжання, сярод якіх сустракаецца вялікая колькасць адзінак з яскравай нацыянальна-культурнай семантыкай.

Спіс літаратуры

1. Вонсович, Л.В. Белорусоведение : учеб. пособие / Л.В. Вонсович. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 224 с.
2. Иванова, С.[Ф.] Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С.[Ф.] Иванова, Я.[Я.] Іваноў. – Мінск : Беларускі Фонд Сораса, 1997. – 262 с.
3. Лепешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І.Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
4. Пятрова, Н.П. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагічных адзінак у беларускай мове (лінгвакраіназнаўчы аспект) / Н.П. Пятрова // Веснік МДУ імя А.А. Куляшова. – 2007. – № 4. – С. 123-127.
5. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.